

Paul H. Stahl

INTRODUCERE

Triburi și sate din sud-estul Europei

Structuri sociale,
structuri magice
și religioase

Traducere de *Viorica Nicolau*

CUPRINS

<i>Introducere</i>	5
PARTEA ÎNTÂI	17
Albanezii: regiunea tribală	19
Gospodăria («Shtëpi»).....	20
Grupul domestic	22
Casa.....	24
Ierarhia grupului domestic	28
Femeile.....	33
Proprietatea și munca	50
Divizarea gospodăriei.....	59
Fratia («vllazni»), tribul («fis»)	
și «bajrak»	61
Adunarea – «kuvend»	72
Conducătorii.....	77
Cei 12 martori	78
Slavii din sud	85
Gospodăria.....	85
Grupul domestic: munca	87
Casa.....	92
Proprietatea	98
Femeile și ierarhia grupului	101
Destrămarea zadrugii	109
Fratia («bratstvo») și satul.....	114
Pământul arabil («baština») și proprietățile	
devălmașe («komunica»)	116

Întrajutorarea.....	119
Tribul – «pleme».....	122
Adunările.....	126

Grecii	133
Regiunea Mani.....	133
Gospodăria – «famelia»	134
Femeile.....	138
Neamul	142
Anoya, un sat de munte din Creta	147
Satul Elympos din insula Karpathos.....	152
Crescătorii de animale transhumanți	160

Românii	169
Gospodăria («casa»)	169
A) Întemeierea unei noi gospodării.....	169
B) Grupul domestic: alcătuire și ierarhie	177
Grupul domestic și alcătuirea casei.....	184
Numele gospodăriei....	188
Numele și semnele de proprietate	193
Proprietatea și transmiterea ei	198
Absența actelor scrise.....	204
Repartizarea muncii	207
Satul	209
Proprietatea și munca	209
Comunitatea sătască și adunarea sătască.....	217
«Țara», confederația sătască.....	225

PARTEA A DOUA 231

Structuri sociale, structuri magice și religioase	233
Divinitatea protectoare a triburilor albaneze	234
«Slava» slavilor din sud.....	238
Capelele neamurilor grecești	246
Structura religioasă a teritoriului sătesc românesc	250

Respect pentru oameni și cărți

Teritoriul.....	255
Satul.....	260
Biserica și cimitirul	265
Raiul	271
 PARTEA A TREIA	 275
Comparații și ipoteze	277
Gospodărie sau familie	283
Sângele și consangvinitatea.....	285
Fata fără frați și matriarhatul	289
Băstinașul și străinul.....	293
Democrația primitivă și bătrânii	298
 <i>Bibliografie</i>	 305

ALBANEZII: REGIUNEA TRIBALĂ

În Peninsula Balcanică s-a păstrat până la începutul secolului al XX-lea ultima regiune tribală europeană; populații de expresie albaneză, slavă sau romanică se învecinează. Este vorba de o regiune cuprinzând nordul Albaniei, Muntenegru vecin și vestul Macedoniei. Fie că este vorba de populații de expresie romanică (numite valahi de vecinii lor), fie de populații albaneze sau slave, formațiunile lor sociale sunt de mare interes. Triburile vorbesc una din aceste trei limbi: aromână, albaneză sau sârbo-croată; unele sunt amestecate, ca rezultat al unui proces de pierdere a identității etnice sau ca rămășiță a unei străvechi origini comune.

Materialele culese de istorici despre viața triburilor europene în Evul Mediu li se adaugă observațiile directe ale sociologiei și etnologiei. În felul acesta s-a putut remarca funcționarea acestor triburi pe baza dreptului cutumiar ori s-a putut urmări modul în care s-a constituit statul Muntenegru pe baza principiilor care amintesc de cele ce stau la originea statelor din Evul Mediu.

Regiunea este puțin cunoscută, studiile aprofundate – rare. Am ales pentru această prezentare cazul triburilor albaneze din nord, gheghii, numiți și malisori – munteni; adaug publicațiilor și informațiilor mai vechi rezultatele studiilor recente,

publicate de cercetătorii albanezi, care îmbogățesc substanțial domeniul. *leni și cărți*

Mulți albanezi trăiesc în afara granițelor statului lor; îi găsim mai ales în Iugoslavia (*Islami*, 1981, pp. 255 și urm.), în Grecia, în Italia (*Kellner*, 1972). Dată fiind depărtarea de regiunea locuită de majoritatea acestei populații, apar diferențe marcante între diferitele grupuri, deși adesea anumite elemente amintesc de originea comună. Dacă în paginile care urmează se dau unele informații despre albanezii din țările vecine (Iugoslavia, Grecia), esențialul prezentării are drept obiect regiunea situată în nordul Albaniei, care a păstrat cel mai mult caracteristicile trecutului, înlesnind comparația cu alte societăți tradiționale balcanice. Ca și pentru celelalte capitole ale acestui studiu, esențialul textului are drept obiect societatea, așa cum a funcționat ea, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea.

GOSPODĂRIA («SHTËPI»)

Albanezii desemnează cea mai mică unitate socială a Țării, gospodăria, cu numele de casă – «shtëpi» (*Gjergji*, 1982, p. 177) sau «shpi» (*Zojzi*, 1977). Margaret Hasluck afirmă că acest nume este cel dat încăperii originare a casei, care are și funcția de bucătărie (1954, p. 18). Această situație corespunde cu cea existentă la alte populații balcanice unde numele încăperii originare care cuprinde o vatră desemnează cu timpul o întreagă casă alcătuită din mai multe încăperi (de exemplu, «kuča» la slavii din sud și «casa» la români).

Cum existența unei case înseamnă și existența unei vetre, gospodăria albanezilor poate fi desemnată și prin cuvintele «vöter» sau «vatrë» – vatră (*Georgescu*, 1963, p. 80); cuvântul este același la români – «vatră» și constituie unul din cuvintele

comune ale fondului iliro-trac (*Rusu*, 1959, p. 130). Cuvintele «zjarr» – vatră, foc, sau «tym» – fum sunt și ele folosite pentru a desemna gospodăria. Regăsim deci toate aceste nume cu dublu înțeles folosite în Europa pentru a desemna gospodăria; în schimb, nu găsim aici un cuvânt folosit exclusiv pentru a desemna gospodăria («household» pentru englezi).

Culegerea de drept cutumiar publicată de *Gječov* afirmă că „orice casă de unde iese fum trebuie să aibă pământul ei” (par. 213; a se vedea și *Valentini*, 1945, p. 111), ceea ce înseamnă că orice casă locuită semnalează existența unei unități sociale care are drepturi asupra proprietății satului, fratriei, tribului. Aceasta pune în lumină încă o asemănare cu alte societăți balcanice, în care stăpânirea unei case instalate pe moșia unui grup înseamnă apartenența locuitorilor ei la acel grup, cu obligațiile și drepturile pe care le implică o asemenea situație (*Gjergji*, 1982, p. 177). „Orice casă locuită are partea sa din proprietățile satului” susține dreptul cutumiar (*Gječov*, par. 215). „Casa deține o curte, o grădină, podgorii și terenuri cultivabile, fânețe, garduri, drumuri, poteci” (*Gječov*, par. 214).

Când se construiește o casă nouă și s-a terminat montarea acoperișului, primul lucru care se face este aprinderea focului (*Dida*, 1981, p. 194); cu acest prilej se observă traiectoria primului fum pentru a ghici care va fi soarta noii unități sociale care va locui acolo și se încearcă evitarea stingerii focului, căci aceasta poate aduce ghinion grupului (*Dida*, p. 195). Un grup domestic care se separă, dar păstrează relații strânse, afirmă că în continuare constituie un singur foc (*Zojzi*, 1977, p. 192). Când ultimul reprezentant masculin al unei gospodării moare (ceea ce atrage după sine dispariția acesteia, fetele neavând dreptul să moștenească pământul) „se dărâmă vatra din camera lui, pe locul ei

punându-se un mănunchi de mărăcini” (*Degrand*, 1901, pp. 51-52), oameni și cărți

Grupul domestic albanez este alcătuit de obicei din mai multe cupluri căsătorite; această situație este pusă în evidență de numele dat gospodăriei; *Mark Krasniqi* (1971, p. 493) consemnează la albanezii iugoslavi numele de «shpija e forte» – casă puternică; în câmpia Pologului am găsit numele de «dere e madhe» – poartă mare (a se vedea și *Tufai*, p. 431).

Grupul domestic

Iată cum descrie un preot un grup domestic albanez: „în a doua seară am fost invitați de un anume Lhesh Mihidhi, un moșneag nostim, plin de prejudecăți... Numeroasa lui familie era compusă din 35 de persoane, toți buni creștini; el era octogenar... avea gospodăria așezată pe culmea unui deal, în vecinătatea unei păduri de stejari. Poziția o făcea plăcută și curtea întinsă înconjurată de ziduri cuprindea în interior 12 sau 13 colibe, numărul lor corespunzând celui al fiilor lui căsătoriți care locuiau împreună cu el...” (*Valentini*, 1969, p. 136). Această descriere, făcută la sfârșitul secolului al XIX-lea, este tipică pentru gospodăriile din vechime și pentru Albania de nord; într-adevăr, grupul domestic se compune din mai multe cupluri căsătorite care trăiesc și muncesc împreună în cadrul unei singure unități sociale. Aceste grupuri domestice par a fi mai frecvente decât cele ale slavilor din sud și au supraviețuit mai mult timp. Am cercetat în 1978, în Iugoslavia, astfel de grupuri în regiunile în care albanezii și slavii trăiau ca buni vecini; grupurile numeroase ale slavilor din sud dispăruseră în acel timp (*Tufai*, 1978). Ancheta Verei Erlich este edificatoare în această privință, deoarece acoperă întreg teritoriul Iugoslaviei; răspunsurile la întrebarea privind momentul în

care marile grupuri domestice au dispărut arată că gospodăriile albaneze sunt ultimele atinse de evoluția modernă, marea criză economică din 1930 constituind momentul în care schimbările le ating și pe ele (*Erlich*, 1966, p. 46).

Descrierile grupurilor domestice numeroase abundă, citez câteva dintre ele. „În marele ținut Haimeli, cel mai mare din Zadrimea... familiile au 20, 40 și chiar 50 de persoane fiecare. Și acum câțiva ani exista o familie numită Miloti care număra 102 persoane” afirmă un preot în 1931 (*Valentini*, 1969, p. 259). *Gopčević* (1881, p. 317) vorbește de familii albaneze compuse din „50, 100 și chiar 200 de inși”, această ultimă cifră este probabil exagerată, nefiind niciodată confirmată de un alt cercetător. *Margaret Hashuck* (1954, p. 29) susține că grupurile domestice care depășesc douăzeci de persoane sunt numeroase și semnalează două, cuprinzând unul 65 și celălalt 95 de persoane. *Mark Krasniqi* (1979, pp. 237 și urm.) semnalează asemenea grupuri și la albanezii din regiunea Kossovo; astfel, el descrie un grup compus din 83 de persoane și cuprinzând 16 cupluri căsătorite; într-un alt capitol al aceleiași lucrări (pp. 250 și urm.) ei constată că în 1971 numărul mediu de persoane pe grup domestic este, la albanezii din regiune, de 8, dar unul din aceste grupuri numără 93 de persoane. Tot el enumeră un întreg șir de grupuri domestice numeroase din aceeași regiune (1982, pp. 27-36); două depășesc 60 de persoane, un altul o sută de persoane, altele au 80, 85, 82, 30, 85 sau 45 de membri (a se vedea și *Krasniqi*, 1971, p. 493). Nu departe de Skopje am văzut, instalat într-o locuință mare de lemn, un grup de aproximativ 80 de persoane (în 1965).

Schimbările politice survenite în Albania și transformările profunde care au urmat au influențat și grupurile domestice. Una din caracteristicile ce au evoluat cel mai mult este aceea a numărului de persoane aparținătoare grupului domestic.

În cea mai mare parte a cazurilor anchetate se constată prezența frecventă de grupuri formate din trei cupluri căsătorite. Evoluția către grupuri cu un singur cuplu căsătorit sau cel mult două este evidentă. Într-o analiză cu caracter general având ca obiect evoluția familiei albaneze contemporane, *Alfred Uçi* (1970, p. 170) prezintă această situație în sensul menționat mai sus. Constatările lui sunt confirmate de anchetele lui *Andromaqi Gjergji* (1976, p. 93; 1982, p. 89) și de cele ale lui *Naum Guxho* (1976, pp. 104-106).

Dacă se examinează structura grupurilor domestice se disting aceleași categorii existente la slavii din sud sau la alte populații organizate în grupuri domestice numeroase. Există un șef și o femeie-șef, membri bărbați, care au drepturi mai mari decât cele ale femeilor măritate, fete și, în sfârșit, copii. Toți muncesc cot la cot pe aceeași proprietate, sub comanda unui conducător; locuiesc împreună sau în apropiere, în aceeași curte; veniturile le împart. Toți membrii sunt hrăniți, îmbrăcați, îngrijiți.

În afară de distincția între bărbați și femei și între capul gospodăriei și cei pe care-i dirijează trebuie semnalată distincția între părinți și copii; printre băieți se disting cel mai mare și cel mai mic. *Gječov* (par. 58-63) descrie drepturile fiecăruia. Se poate adăuga faptul că și printre seniorii albanezi s-au semnalat grupuri domestice organizate în același fel (*Krasniqi*, 1971, p. 492).

Casa

Două elemente caracteristice trecutului acestei societăți influențează alcătuirea casei; primul se datorează faptului că mai multe cupluri locuiesc împreună; al doilea, că ne aflăm în fața unei societăți în care toți bărbații sunt înarmați, în care vendetta și micile războaie locale sunt endemice. Prin urmare vom găsi mai ales forme de locuire care amintesc

de cele ale societății vecine din Muntenegru și chiar ale unor societăți mai îndepărtate, dar asemănător structurate (de exemplu cele din Caucaz).

Iată cum descrie *Lucy Garnett* (1917, p. 5) cele mai simple forme de locuire: „Colibele au doar un nivel și cuprind două încăperi, una folosită ca depozit pentru produse, cealaltă servind drept cameră de zi și dormitor. Focul se face pe jos și fumul iese printr-o gaură făcută în acoperiș; mobilierul se limitează la câteva saltele și velințe, o «sofra» – măsuța joasă la care se mănâncă după moda turcească, un vas de aramă pentru alimente sau două vase de lemn, câteva linguri, un «ibric» de aramă și o lampă portabilă”. Aceste construcții, dispărute în satele de câmpie, s-au păstrat mai mult timp în regiunile de munte locuite de păstori (*Krasniqi*, 1970, pp. 380 și urm.).

Prezența mai multor cupluri poate genera trei tipuri diferite de construcții; există mai întâi acela în care grupul întreg locuiește într-o singură clădire care poate fi de tipul descris în paragraful precedent; toată lumea se îngrămădește în ea, inclusiv animalele. Putem întâlni o casă centrală, mare, înconjurată de căsuțe cu o singură încăpere, situate într-o singură curte, ca în cazul descris de un preot, care mărturisește: „Așa e obiceiul pe aceste meleaguri. Când cineva se căsătorește, i se construiește o colibă de scânduri acoperită cu pământ și așezată în curte, de doi metri pe trei, asta fiind camera nupțială a unui cuplu” (*Valentini*, 1969, p. 136).

O organizare diferită a habitatului, mai des întâlnită, este aceea în care încăperile ocupate de cupluri sunt situate sub același acoperiș, învecinându-se cu încăperea principală, eventual cu o cameră destinată oaspeților; aceasta din urmă se întâlnește adesea, dat fiind rolul pe care îl joacă ospitalitatea în viața albanezilor (*Krasniqi*, 1979, pp. 453 și urm.). „Fiecare cuplu are nevoie de o încăpere separată

pentru dormit... un anumit număr de camere se grupează separat, uneori pe un nivel, de obicei pe două, rareori pe mai multe. O a doua formă este aceea în care o cameră este construită deasupra altora într-un tum cu două, trei sau chiar patru niveluri" (*Hasluck*, 1954, p. 18). „O gospodină, de obicei cea mai vârstnică, pregătește mâncarea pentru toată familia, face curățenie în bucătărie, în camera bărbaților și în propria ei cameră de dormit (dacă are una în afară de bucătărie); ea nu va intra niciodată într-o cameră care aparține unui bărbat căsătorit, chiar dacă ar fi vorba de a fiului ei" (*Hasluck*, 1954, p. 28). Aceste camere locuite de cupluri dau înspre curte sau mai întâi înspre un coridor (*Krasniqi*, 1979, p. 406); ele se numesc «kiler»; cuplul căsătorit doarme împreună cu copiii săi necăsătoriți (*Krasniqi*, 1971, p. 498). Aceste camere pot fi așezate la parter sau la primul etaj, deasupra cramelor sau pivnițelor (*Mukha*, 1979, p. 259; 1982, p. 221).

Faptul că trebuiau să se apere dă naștere unei așezări specifice, dispersate, cu gospodăriile plasate în mijlocul terenurilor cultivabile (*Degrad*, 1901, p. 125), pe locurile cele mai înalte și în case cu alură fortificată (*Bourcart*, 1921, p. 178). „Fiecare casă este crenelată sau străbătută de deschideri ascunse cu o tencuială exterioară, și totdeauna ea este izolată, dincolo de bătaia de armă a unei alte locuințe. Familiile aceleiași cete sau de origine comună, desprinzându-se ca ramuri colaterale ale strămoșului din care descind, formează pe eșaloane tabere în jurul unei coline sau pe un platou abrupt, în așa fel încât să se poată ajuta reciproc, fără a înceta să fie în gardă față de acțiunile oamenilor din propriul lor neam (phara)" (*Pouqueville*, 1826, III, p. 246). Aceste locuințe fortificate sunt comune țăranilor și seniorilor: „în ținuturile muntoase casele beilor (seniorilor) sau ale căpeteniilor sunt înconjurate de ziduri groase ca niște adevărate

fortărețe, străbătute de deschideri pentru a putea trage cu pușca" (*Garnett*, 1917, p. 5; a se vedea și *Valentini*, 1969, pp. 232 și 249).

Cuplurile diferite ale unui grup domestic ocupă și aici, fiecare o cameră separată. Această cameră poate fi cuprinsă în însăși clădirea fortificată (*Thomo*, 1981, pp. 106 și 108), numită «kula», a cărei formă este deseori apropiată de aceea a unui turn. Tot în aceste «kula» există o cameră pentru primirea prietenilor, folosită și ca încăpere de întrunire a grupului; ocazional, o singură încăpere poate îndeplini ambele funcții (*Riza*, 1976, pp. 171 și urm.). Camerele separate ale cuplurilor mai pot fi plasate într-o construcție vecină, lipită de «kula», în care se refugiază la nevoie (*Krasniqi*, 1979, p. 425; *Mukha*, 1982, p. 136 și 1980, p. 221). *Branislav Kojič* (1973, p. 74) face cunoscut un asemenea model. Camerele sunt așezate la parter și la etaj; ele dau toate într-un coridor ce duce spre parterul și primul etaj al turnului, care are și un al treilea nivel. *Jacques Bourcart* (1921, p. 180) aduce o precizare ce caracterizează relațiile acestei forme de locuință cu condițiile trecutului: „... «kula» a luat naștere din nesiguranța pe care o creează vendetta... Marile «kula» din Câmpia Korça și din Gollobërda, în nord-estul locului Ohrida... au rezistat distrugerilor sistematice ale turcilor care le-au asediat după moartea lui Ali Pașa... În general, numai etajul ultim este locuit, tot interiorul este ocupat de scară, a cărei apărare pe paliere e pregătită cu grijă; acoperișul este din pietre plate foarte grele, greu de deplasat de către agresor. «Kula» este înconjurată de construcții ușoare, șure și grajduri; în câteva ținuturi musulmane, ca în. Mați, locuința femeilor este alături de «kula», și are ferestre mari". Într-adevăr, în timpul unei vendetta, bărbații sunt supuși atacurilor adversarilor și se refugiază în turn, neieșind nici pentru muncile agricole, lăsate în seama femeilor.

În sfârșit, trebuie semnalată o ultimă formă de locuire, aparent mai recentă. În câmpia Pologului, în satele albaneze musulmane, am văzut case așezate în curți mari, împrejmuite cu garduri din lemn masiv, înalte, care te opresc să privești în interiorul curților. Dacă prin tradiție o singură casă strângea laolaltă pe toată lumea, în construcțiile recente (unde grupul domestic cel mai des întâlnit este cel al fraților care locuiesc împreună) fiecare are propria sa casă. Deci nu mai este vorba de o încăpere pentru fiecare cuplu, ci de o adevărată casă cu două niveluri, în care fiecare locuiește cu soția și copiii lui, chiar dacă munca este organizată în comun pe o proprietate comună, chiar dacă mâncarea este pregătită la un loc și copiii sunt crescuți în aceeași curte. Locuințele grupurilor domestice numeroase, ocupate de mai multe cupluri căsătorite au în anumite privințe caracteristici comune în toată Europa, cele albaneze situându-se astfel într-un ansamblu vast, ce poartă amprenta compoziției grupului domestic (Stahl P.H., 1991).

Ierarhia grupului domestic

Capul de gospodărie este totdeauna un bărbat; autoritatea lui este o continuare firească a supremației bărbătești asupra femeilor și copiilor: „Războinicul orgolios se consideră scutit de munca manuală; el pretinde îngrijirile, sprijinul și ajutorul celor care depind de el și nu intră în detaliile domestice decât pentru a face troc sau a vinde surplusul produselor. El își încarcă nevasta cu un sac plin cu mărfuri pe care ea le duce la piață; el este singurul stăpân al bănetului agonisit și deținătorul cheilor sub care sunt ținute obiectele de oarecare valoare. Ocupația sa este să-și întrețină armele, să se îngrijească de încălzăminte sa, de confecționarea cartușelor, de conservarea munițiilor sale de război; și restul timpului îl petrece

fumând sau vegetând”. Descrierea făcută în secolul al XIX-lea de Pouqueville (1826, III, p. 272) confirmă caracteristicile reținute de alți autori. Această descriere amintește de locul bărbatului în societatea muntenegreană din aceeași epocă, cu diferența că drepturile capului de gospodărie par și mai accentuate în societatea albaneză.

Este numit «zoti i shtëpis» sau «zot shpije» în regiunea Kossovo din Iugoslavia, ceea ce înseamnă capul gospodăriei (*Krasniqi*, 1982, p. 44); în Albania este desemnat prin același nume (*Zojzi*, 1977, p. 191) sau prin «plak» – bătrânul (*Zojzi*, 1977, p. 190), «tatzot» – părinte stăpân (*Zojzi*, 1977, p. 190; *Nova*, 1977, p. 277) sau «babzot», ceea ce înseamnă același lucru (*Zojzi*, 1977, p. 190; 1972, p. 28). El poate avea uneori un ajutor sau chiar două (*Krasniqi*, 1971, p. 494). Este cap de gospodărie atâta timp cât trăiește și este capabil să conducă grupul; dacă este ales pentru o perioadă nedeterminată, poate fi totuși revocat de membrii grupului său. Funcția sa este uneori transmisibilă, de obicei către fiul cel mai mare sau către cel mai vârstnic dintre bărbații grupului (*Gječov*, par. 63). Dacă moare capul de gospodărie și în familie nu există nici un bărbat adult, fratele său, care locuiește într-o altă gospodărie, sau fratele soției sale devin pentru o perioadă tranzitorie capi de gospodărie în locul lui (*Hasluck*, 1954, p. 34).

După *Gječov* (par. 20) capul de gospodărie ocupă primul loc în gospodăria sa, chiar dacă există persoane mai în vârstă; el dispune de propriile sale arme, de un cal; administrează bunurile grupului său, vinde, cumpără terenuri, animale, unelte, poate să împrumute sau să fie garant, construiește case, dependințe, stabilește munca oamenilor din gospodărie, repartizează vinul, rachiul, îi pedepsește pe membrii grupului său (privându-i de hrană, de arme, legându-i sau închizându-i în casă sau chiar alungându-i). El trebuie să acționeze